

Natuurhistorische reisverhalen, waarom?

Inleiding: twee citaten

Het 'waarom' in de kop boven dit verhaal betreft twee 'waaroms': waarom zijn natuurhistorische reisverhalen interessant, en waarom werden ze geschreven. Beide vragen zal ik, tenminste gedeeltelijk, proberen te beantwoorden.

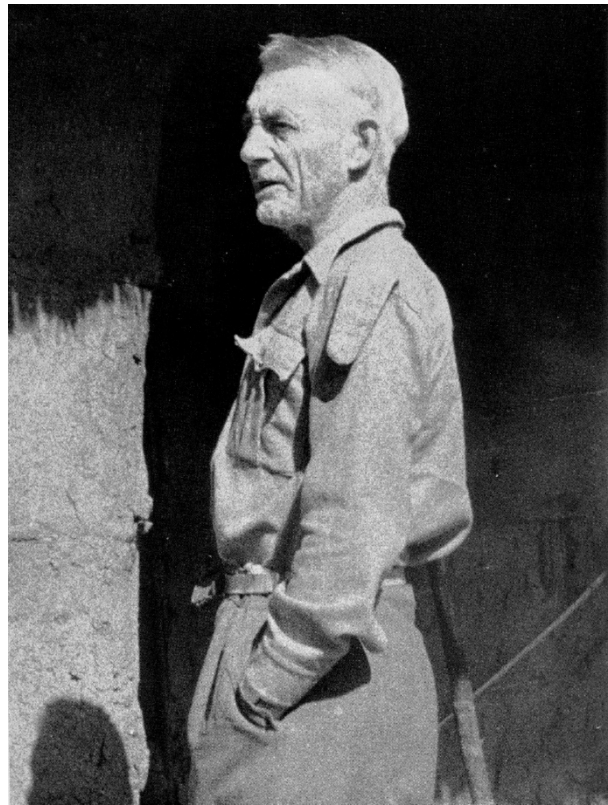
Als inleiding bij dit verhaal, nog vóór dat ik een definitie geef, wil ik graag beginnen met twee citaten, die heel duidelijk twee interessante aspecten van natuurhistorische reisverhalen (voortaan kort NRV) illustreren.

CITAAT 1. Het is 1933, de plantenjager Frank Kingdon-Ward is op expeditie in Assam en aangrenzend Zuidoost-Tibet; een koerier met post wordt onderweg vermoord en de Tibetaanse gouverneur hoort getuigen.

Er viel niet aan te twijfelen dat de man die in het stof lag geen vin kon verroeren; hij werd als in een bankschroef vastgehouden. De twee grote kerels pakten de zweepen, namen hun plaatsen in, een aan elke kant [...] de menigte drong naar voren, maar maakte geen geluid. Een krulharig Tibetaans hondje rende naar voren en blafte, tot dat een vrouw het oppakte. Een van de lijfwachten trok de chuba [lange Tibetaanse mantel van schapenwol] van de getuige omhoog over zijn lichaam, zijn billen ontblotend. De gouverneur knikte... pats... pats... 'Twee!' 'Drie!' dreunde de teller.

Bij de eerste slag schreeuwde de getuige; daarna, terwijl de leren riemen rezen en daalden waarbij ze lijkwitte striemen op het ongewassen vlees veroorzaakten en evenwijdige lijnen in het stof trokken als ze omhoog gesleept werden, begon de man te kreunen, gevolgd door snikken en jammeren. De menigte — er waren nu dertig tot veertig mensen — keek onbewogen toe; behalve het eentonige klappen van de zweepen, en het tellen van de slagen, was er geen ander geluid dan het wilde gekreun van de getuige. ... 'Twintig!' De gouverneur stak zijn hand omhoog. Terwijl de getuige nog steeds in het stof lag met zijn voeten bijeengebonden, werd zijn hoofd losgemaakt, en werd hij bestormd met vragen. Hij antwoordde onzeker; maar de antwoorden werden als onbevredigend beschouwd, en er werden opnieuw twintig slagen toegediend. Hij had opgehouden met snikken; hij bad, een enkel gebed, snel uitgestoten met een hoog stemgeluid, telkens weer herhaald. Wat zei hij? 'Mijn God! Mijn God!'

De schuldige wordt gevonden: een Tibetaan die al eerder verdacht was van moord.

CITAAT 2. Het is 1935, Kingdon-Ward is op expeditie in Assam en Tibet.

De in dit citaat genoemde *Primula strumosa* en *Primula dickieana*, zijn twee soorten sleutelbloem met gele bloemen die doen denken aan een forse grootbloemige versie van de Nederlandse gulden sleutelbloem, *Primula veris*.

Toen we ten slotte uit de wolk te voorschijn kwamen, zagen we een alpien dal beneden ons. De eerste dingen die mijn aandacht trokken, waren een jadegroen gletsjermeer, en verscheidene stralend diepgele plekken, op verschillende niveaus, als gele zijden zakdoeken uitgespreid over de rotsen om te drogen. De eerste plek, zo ontdekte ik, werd veroorzaakt door duizenden heldergele primula's, elk met een groot halfbolvormig scherm van bloemen op een korte dikke steel. De planten groeiden zo dicht op elkaar dat het onmogelijk was ze niet te vertrappen. In elk van deze weilanden stond een houten hut, als een schuurtje voor tuingereedschappen; je zou kunnen denken dat iemand deze mooie bloemen speciaal had gekweekt voor de groothandel.

*Hier waren de weidegronden voor de jaks, en overal waar de aan touwen vastgelegde jaks de bodem hadden vertrappt en bemest, waren de primula's zo gretig bijeen gedrongen als vliegen op een stuk stinkend rauw vlees. De naam van deze soort is *Primula strumosa*. Hier lag een zeer interessant probleem. Wat was het verband tussen de jaks en de primula's? Want dit was geen geïsoleerd voorbeeld.*

Verderop ziet Kingdon-Ward een soortgelijk massaal optreden bij de lichtgele *Primula dickieana*.

*Ik lette nauwkeurig op de grazende jaks, en hoewel ze niet door de weide konden lopen zonder deze primula te vertreden en de stengels af te doen breken — want de planten groeiden zo dicht opeen dat ze elkaar vaak raakten — vermeden ze toch welbewust ervan te eten. Ze aten de bloemen van duizendknoop en ganzerik, zegge en boterbloem maar toch raakten ze *Primula dickieana* niet aan!*

Het valt niet te ontkennen dat er een verband bestaat tussen het vee en de primula's, die niet slechts overheersend zijn in de weiden, maar overweldigend. Elders zijn ze afwezig, of althans zeldzaam.

Deze twee citaten zijn naar mijn idee om drie redenen lezenswaardig: historisch interessant (citaat 1), biologische interessante informatie (citaat 2), en goed geschreven (beide citaten). Die boeken zijn voorbeelden van natuurhistorische reisverhalen (kort: NRV), een subgenre van de reisliteratuur in algemene zin.

Ik krijg nog wel eens de vraag, als ik vertel, waar ik me zoal mee bezig houd: 'Een NRV? Waar moet ik dan aan denken?'. Meestal zeg ik dan: 'nou, bijvoorbeeld Darwin's *Voyage of the Beagle*'. Dat geeft herkenning, al kennen de meeste mensen deze titel alleen indirect via het televisieprogramma van die naam, een paar jaar terug door de VPRO uitgezonden. Namen van andere auteurs geven meestal een blanco reactie.

Door het samenstellen van een bibliografie van het genre, die in december 2016 verscheen, heb ik ondertussen een redelijk overzicht gekregen, en kan ook de vraag beantwoorden naar het aantal auteurs in het genre: tot dusverre ongeveer 450. Sommige schreven één boek, anderen meer, maar er zijn zeker meer dan 800 titels;

het aantal edities en vertalingen loopt in de duizenden. En dan heb ik het eigenlijk alleen over verhalen in boekvorm, losse tijdschriftartikelen tellen niet mee. Recordhouder vertalingen en edities is — het zal wel niemand verbazen — Darwin's *Voyage of the Beagle*. Ondanks die relatieve onbekendheid zijn er toch diverse andere voorbeelden van boeken in dit genre die in hun tijd bestsellers waren, en ook betrekkelijk recent opnieuw uitgegeven. De titels bestrijken een periode van 1537 tot heden.

De auteurs van die verhalen vormen een bont gezelschap. Er zijn natuurlijk allereerst natuurhistorici, d.w.z. biologen en geologen, inclusief horticulturisten, maar bijvoorbeeld ook bloemenschilders, een predikant op vakantie, alpinisten, een zeerover, een acrobaat en organisator van evenementen en shows, een beroemd literator, een ex-president van de Verenigde Staten, een diplomaat met een geheime opdracht, militairen.

Sommigen verrichten hun verzamel- en onderzoekswerk in opdracht, anderen uit persoonlijke interesse. Anderen zijn een verlengstuk van de koloniale aspiraties van de natie waartoe ze behoren, anderen geheel onafhankelijk.

Die drie positieve kwaliteiten van de twee citaten waarmee ik begon, die tref je natuurlijk lang niet (in elk geval niet in dezelfde mate) in alle boeken van het genre aan, maar een persoonlijke top-100 kan ik wel samenstellen.

Het is tijd voor een definitie.

DEFINITIE: Een natuurhistorisch reisverhaal beschrijft een reis, gelokaliseerd in *plaats* en *tijd*, waarin het verzamelen van natuurhistorische informatie (flora, fauna, mineralogie, geologie) een rol speelt.

Er zijn natuurlijk ook genoeg verhalen die niet volledig aan deze criteria voldoen, bijvoorbeeld doordat ze vaag gelokaliseerd zijn in plaats of tijd.

Het ideaaltype van het NRV geeft de natuurhistorische informatie geïntegreerd in het verhaal, maar er zijn ook heel wat verhalen die de natuurhistorische informatie in het verhaal zelf grotendeels weglaten en die informatie verschuiven naar aanhangsels.

Welke feiten de reizigers vooral interesseren, is voor een groot deel afhankelijk van de stand van de wetenschap in hun tijd. Aanvankelijk gaat in de biologie vooral om nieuwe soorten planten en dieren, economisch waardevolle gewassen, medicinale planten, daarna (met de opkomst van de evolutietheorie) hun verspreidingspatronen (biogeografie), nog later diergedrag, plantenfysiologie, natuurbescherming. Voor geologie en mineralogie is het plaatje een beetje anders, maar ook daar wordt de interesse gestuurd door de stand van de wetenschap.

Waarom natuurhistorische reisverhalen (soms) interessant zijn

Ik geef een niet-uitputtend lijstje:

(a) Algemeen-historisch: beschrijving van toestanden die niet meer bestaan.

- (b) Literair interessant: sommige (in feite vrij veel) van de NRV hebben literaire kwaliteit.
- (c) Ter wille van de natuurhistorische informatie in het verhaal.
- (d) Wetenschapshistorisch: informatie over werkwijze, vangstmethoden etc.
- (e) Als middel om een synthese van resultaten van onderzoek te bereiken.
- (f) Als middel om mogelijk relevante informatie niet te vergeten.

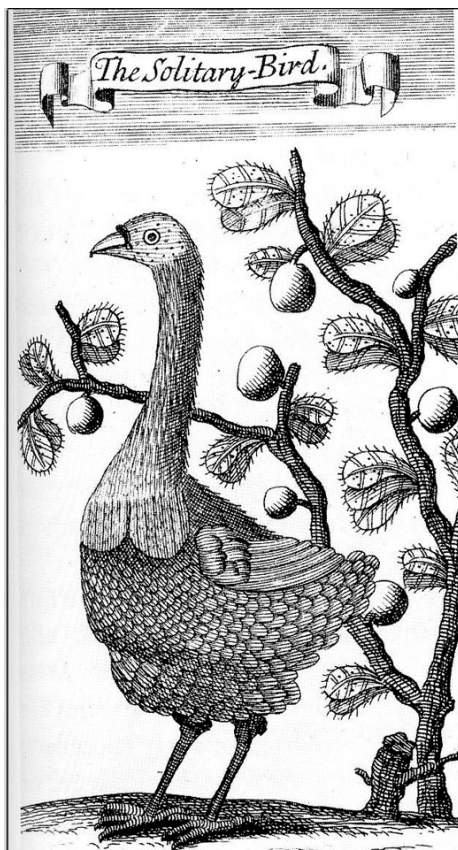
Die eerste drie redenen kwamen al ter sprake bij de twee citaten waarmee ik begon. De vijfde reden heeft nadere toelichting nodig (verderop in dit verhaal). De eerste twee redenen zijn niet specifiek voor NRV, maar kunnen evengoed gelden voor reisverhalen in algemene zin.

Twee voorbeelden van historisch biologische informatie in een NRV

In het bijzonder kan de natuurhistorische informatie in een NRV van biologisch-historische aard zijn. Biologie heeft namelijk een historische component: de verspreiding van planten en dieren fluctueert in de loop van de tijd door menselijke invloed, klimaatverandering, natuurlijke catastrofes. Niet zelden beschrijven NRV toestanden die niet meer bestaan. Door het verhaal worden we geïnformeerd over veranderingen. Ik wil hier twee sprekende voorbeelden noemen.

VOORBEELD 1. De solitaire van Rodrigues.

Eind zeventiende eeuw, als veel Franse Hugenoten na de opheffing van het Edict van Nantes elders een goed heenkomen hebben gezocht — onder andere in de Nederlandse Republiek ontstaat het plan om een kolonie te stichten op een van de Mascarenen (Mauritius, Réunion en Rodrigues) en een voorhoede van 10 man onder leiding van een landedelman, François Leguat, 54 jaar oud — de oudste in

het gezelschap — vertrekt in 1690 en arriveert begin 1691 op Rodrigues (de andere eilanden zijn inmiddels 'geclaimd'). De bedoeling was oorspronkelijk dat meer kolonisten zouden volgen, maar dat gebeurde niet.

Na twee jaar hebben de kolonisten er genoeg van, ontsnappen naar Mauritius met een uit wrakhout gebouwde boot, worden daar lange tijd gevangen gezet, uiteindelijk belanden ze in Batavia en de laatste drie man van de groep, waaronder Leguat, komen uiteindelijk in 1698, dus 8 jaar na hun vertrek in Vlissingen aan. Gedurende die jaren is door allerlei oorzaken de een na de ander afgevallen (het lijkt op de 'Tien kleine nikkertjes'). Leguat gaat later naar Londen en publiceert in 1708 het verslag van zijn belevenissen (*Voyages et Avantures de François Leguat et ses compagnons*, London 1708); hij overlijdt in 1735.

Het boek van Leguat bevat een uitvoerige beschrijving van flora en vooral fauna van Rodrigues, verschillende van de door hem

beschreven dieren zijn inmiddels uitgestorven. De meest opvallende is de solitaire (*Pezohaps solitaria*), waarschijnlijk uitgestorven kort na 1761, een grote loopvogel vergelijkbaar met de veel bekendere dodo van Mauritius. Leguat beschrijft niet alleen het uiterlijk van de vogel, maar ook zijn gedrag. Zonder Leguats verhaal zouden we nooit zoveel informatie over de solitaire gehad hebben. Een klein stukje uit zijn beschrijving:

De mannetjes hebben gewoonlijk een grijs met bruin verenkleed, de poten van een kalkoense haan, de snavel eveneens, maar wat meer gebogen. [...] Ze vliegen niet, de vleugels zijn te klein om het gewicht van hun lichaam te kunnen dragen. Ze bedienen zich er slechts van om te vechten en mee rond te maaïen als de een de ander wil roepen.

Ze maken achter elkaar twintig of dertig snelle draaiingen aan een en dezelfde kant, in een tijd van vier of vijf minuten; de beweging van hun vleugels veroorzaakt dan een geluid dat veel gelijkenis vertoont met dat van een torenvalk; en men kan het op een afstand van meer dan tweehonderd passen horen. [...]

Van maart tot september zijn ze buitengewoon dik, en de smaak is uitstekend, vooral als ze jong zijn. [...]

Ze lopen zo trots en tevens vol gratie, dat men ze wel moet bewonderen en beminnen, zodat vaak hun aantrekkelijke uiterlijk hun leven gered heeft.

Terzijde: het boek van Leguat bevat ook een afbeelding van de solitaire, maar die is zonder twijfel tot stand gekomen door een plaatje te maken bij Leguats beschrijving, niet omgekeerd.

VOORBEELD 2. Ehrhart in Nederland.

De apotheker en botanicus Jakob Friedrich Ehrhart (1742–1795) reisde van September tot November 1782 van Herrenhausen bij Hannover naar Nederland en terug. Onderweg botaniseerde hij, en bezocht Nederlandse botanici en plantenkwekers. Hij legde de weg voor het grootste deel te voet af, alleen in het westen maakt hij ook gebruik van de trekschuit.

Hij gaat bij De Poppe (Overijssel) de grens over. Hij geeft een lijstje planten door hem gezien tussen De Poppe en Hengelo (Ov.), waaronder 12 soorten die nu

allemaal zeldzaam of zeer zeldzaam zijn geworden. Het landschap is dan ook totaal veranderd: in de tijd van Ehrhart waren de wegen onverhard, de afwatering van Twente slecht en het land nog lang niet overal in cultuur gebracht.

Vanaf enkele kilometers voor Deventer tot aan de IJssel ziet Ehrhart talrijk de *zandwolfsmelk*, een plant die nu in heel Nederland zeer zeldzaam is geworden.

Het verslag van Ehrhart laat overduidelijk zien hoezeer het Nederlandse landschap, en daarmee de vegetatie veranderd zijn sinds zijn reis.

Wetenschapshistorische interesse van reisverhalen

Uiteraard valt er uit NHR een en ander te leren over gebruikte vangstmethoden en methoden van conservering, over de samenhang tussen natuurhistorische onderzoek en kolonialisme, enzovoort. Daar zal ik bij deze gelegenheid niet uitvoerig op ingaan. Maar er is één historisch gegeven wat ik hier graag wil belichten.

Dat is: voor elke reiziger die een NHR schreef, was er een veelvoud aan natuurhistorisch geïnteresseerde reizigers die dat niet deden. En de reizigers die materiaal verzamelden hadden in veel gevallen hun werk niet kunnen doen zonder de hulp van lokaal aangeworven helpers. In mijn ogen wordt dat uitstekend uitgedrukt door een foto in het begin van het boek van E.H. Wilson, *A naturalist in Western China*, waarop je zijn Chinese assistenten ziet.

De mannen staren in de lens; we kennen hun namen niet, en in feite blijven ze anoniem, maar toch brengt die foto hun rol onder onze aandacht, iets waar Wilson in zijn tekst verder weinig aandacht aan besteedt.

WORDT VERVOLGD